

De lange linjer i Danmarkshistorien

Danmarkshistorien er rig på eksempler på både kontinuitet og brud. Siden middelalderen har administrationen af landet taget en række forskellige former. De lange linjer i Danmarkshistorien skaber et overblik over udviklingen i de magtpolitiske strukturer.

Middelalder og det katolske Danmark

Højmiddelalderen i Danmark (ca. 1050-1340) er kendetegnet ved den katolske kirkes stigende indflydelse på samfundet. Hele landet blev efterhånden inddelt i sogne, og til hvert sogn hørte en kirke, som i de fleste tilfælde havde en præst. I 1250 var omkring 3000 sognekirker underlagt syv domkirker med dertilhørende bisper. Fra 1103-04, da Danmark fik sit eget ærkebispedømme, var de danske bisper underlagt ærkebispens i Lund.

I takt med at kirken blev mere udbredt, kom bispesæderne til at eje mere og mere jordegods. Med jordegods fulgte rigdom og magt. De danske bisper fungerede derfor både som kirkelige overhoveder og som politikere med stor indflydelse på kongemagten.

Kirkens øgede organisering skete ofte i tæt samarbejde med kongemagten, som også blev udbygget i perioden. Fordelingen af magt i landet blev i 1241 nedskrevet i Jyske Lov. Her står blandt andet i fortalen: "Thi ligesom den hellige kirke styres af pave og biskop, således skal hvert land styres og værges af kongen eller hans embedsmænd". Her blev det således slået fast, at paven var åndelig og kongen verdslig leder.

Senere skulle de danske konger dog underskrive en håndfæstning for at blive valgt. En håndfæstning var en skriftlig aftale, som præciserede magtfordeling og privilegier. Det betød i realiteten at kongemagten blev indskrænket, og at kongen skulle dele magten med medlemmer fra adelen og kirken (der tilsammen udgjorde rigsrådet).

Reformation og valgkongedømme

I 1517 fremførte den tyske munk Martin Luther en kritik af den katolske kirke. Luther kritiserede salget af afladsbreve, og hans tolkning af kristendommen gjorde det i øvrigt overflødigt, at kirken havde så store jordejendomme. Modstanden mod Romerkirken tog til, og bruddet blev kaldt reformationen.

I Danmark blev reformationen gennemført i 1536, efter kong Christian 3. havde vundet borgerkrigen Grevens Fejde. Christian 3. var lutheraner, og med hans kroning blev kirken nu en protestantisk statskirke. Christian 3.s første handling rettede sig mod den katolske kirkes magtstilling. Han fængslede de katolske bisper og inddrog store dele af deres rige godser under kronen. Disse handlinger styrkede i høj grad kongens magt.

Arkonas indtagelse af Valdemar den Store og Absalon 1169. Malet af Laurits Tuxen, 1894.

Siden middelalderen havde befolkningen været opdelt i fire grupper, såkaldte stænder. De fire stænder var adelen, gejstligheden, borgerne og bønderne. Adelen var de store herremænd, der levede af landbrug. De gejstlige var kirkens folk, præsterne. Borgerne boede i byerne og levede af handel og håndværk. Bondestanden arbejdede på landet, og ejede ikke selv jorden. I tiden efter reformationen var det adelen der havde størst politisk betydning og flest privilegier. Perioden efter reformationen kaldes derfor ofte for adelsvælden. Perioden er kendetegnet ved en magtfuld adelsstand, som var repræsenteret i Rigsrådet og styrede landet sammen med kongen.

Christian 3. Malet af Jacob Binck, ca. 1550.

Enevældens indførelse

I 1657-60 var Frederik 3. i krig med Sverige (Karl Gustav-krigene). Frederik 3.s ønske med krigen var, at generobre de landområder, som hans far, Christian 4., havde tabt til svenskerne.

I 1658 lykkedes det den svenske konge, Karl 10. Gustav, med Roskildefreden, at erobre de danske områder Skåne, Halland og Blekinge. Efterfølgende vendte han tilbage og belejrede København. Adelsmændene var økonomisk svækkede og kunne ikke bidrage mere til landets forsvar. Frederik 3. henvendte sig derfor til borgerne. De

københavnske borgere lånte kongen penge, og blev til gengæld lovet større indflydelse på regeringsmagten efter krigen.

Natten mellem den 10. og 11. februar 1659 forsøgte svenskerne at storme København. Stormen mislykkedes, og derefter kunne danske og allierede styrker tilbageerobre tabte danske landområder.

Efter krigen skulle Frederik 3. finde penge til at tilbagebetale lån og genopbygge landet. I september 1660 blev adel, borgere og præster indkaldt til stændermøde for at løse de økonomiske problemer. Adelen var ifølge håndfæstningen vant til at have skattefrihed. De foreslog en skat som skulle betales af de andre stænder. Borgere og præster havde siden belejringen håbet på at blive ligestillet med adelen. De havde et forslag, som ikke gav adelen særlige fordele. De to grupper kunne ikke blive enige.

Stormen på København 1659. Malet af F.C. Lund 1887

Uenigheden blev udnyttet af kongen. Der kom et nyt forslag, som gik ud på at kongemagten skulle være arvelig. Forslaget var rettet mod adelen. Hvis kongen ikke mere skulle vælges og underskrive en håndfæstning, ville adelen miste en stor del af sin politiske magtstilling. Borgere og præster støttede kongen i, at han skulle være arvekonge. De håbede, at kongen til gengæld ville give dem nogle rettigheder.

Adelen bøjede sig og håndfæstningen blev kasseret. Hermed ophørte den gamle styreform, valgkongedømmet.

Arvehyldningen på Københavns slotsplads 1660. Malet af Heinrich Hansen

Den 18. oktober 1660 blev Frederik 3. hyldet som arvekonge på pladsen foran Københavns Slot. I januar 1661 kom det brev, Enevoldsarveregeringsakten, som fastlagde den nye styreform. Stænderne skulle ikke blot skrive under på at kongedømmet var arveligt, men også at kongen skulle være enevældig. Enevælde betyder, at kongen styrer alene, uden at skulle spørge stænderne til råds. Magten lå nu alene i kongens hænder. Dette fremgår af Kongeloven fra 1665. Her står blandt andet, at kongen skal bevare Danmark udelt og beholde den rette kristne tro. Der står også at kongen har den lovgivende, udøvende og dømmende magt, samt den øverste våbenmagt.

Oplyst enevælde

Da Christian 7. kom på tronen i 1766, havde den enevældige statsform varet mere end hundrede år. Christian 7. havde et skrøbeligt sind, og var ikke i stand til at regere enevældigt. Det betød at magten kom til at ligge hos andre i hele hans regeringstid frem til 1808.

Det ideelle statsstyre overalt i Europa på den tid var den oplyste enevælde. Det vil sige, at kongen skulle regere ud fra den bedste viden og oplysning til fordel for sine undersåtter.

Fra 1770 var Christian 7.s livlæge, Johan Friedrich Struensee, landets egentlige magthaver. Struensee var oplysningsmand og styrede landet gennem de såkaldte kabinetsordrer. Det var love, der var udformet af ham selv og fik gyldighed med kongens underskrift. I løbet af 16 måneder kom

der henved 2000 kabinetsordrer. Struensee forsøgte at gennemføre reformer i overensstemmelse med tidens idéer. Der blev indført trykkefrihed, man afskaffede visse former for tortur og afstraffelse og man tog fat på spørgsmålet om bøndernes forhold.

Johan F. Struensee. Malet af Christian A. Lorentzen ca. 1770-1771

Spørgsmålet om bøndernes forhold blev dog først for alvor behandlet under kronprins Frederiks (6.) regering fra 1784. På dette tidspunkt var bønderne fæstebønder. De ejede ikke selv jorden. De havde pligt til at arbejde på herregårdens jord. Dette arbejde kaldes hoveri.

Den nye regerings medlemmer var varme tilhængere af bøndernes frigørelse. I 1786 nedsatte man den store landbokommission. Det nok mest kendte resultat af dens arbejde kom i 1788. Det var stavnsbåndets ophævelse. I de kommende årtier blev bøndernes stilling i samfundet forbedret. Mange af Oplysningstidens tanker fandt således deres praktiske udformning op mod år 1800. Den oplyste enevældes idéer om, at det var statens opgave at sikre borgernes ve og vel, kom især bønderne til gode.

Demokrati

I 1830'erne begyndte en række liberale og demokratiske bevægelser at udfordre den enevældige styreform. Frederik 6. søgte at imødekomme befolkningens krav om øget indflydelse ved at oprette de rådgivende stænderforsamlinger i 1834. Stænderforsamlingerne skabte rum for en bredere folkelig deltagelse i den politiske debat.

Udbredelsen af de liberale idéer tog til i 1840'erne. De nationalliberale, en politisk gruppering der bl.a. kæmpede for en fri forfatning, vandt stor indflydelse. Frederik 7., der var blevet konge i januar 1848, valgte at følge de nationalliberales krav om et nyt ministerium. Han dannede Martsministeriet, der bestod af nationalliberale og konservative, og erklærede samtidig, at han ikke mere opfattede sig som enevældig. Martsministeriet skulle sørge for, at man fik en ny forfatning til erstatning for den enevældige Kongelov. Forfatningen blev udarbejdet af en grundlovgivende rigsforsamling, der bestod af 152 medlemmer.

Hovedparten af dem blev valgt ved en almindelig valgret, der gjaldt alle mænd over 30 år. Den sidste fjerdedel blev udpeget af kongen for at garantere tilstrækkeligt mange konservative.

Junigrundloven blev underskrevet af Frederik 7. den 5. juni 1849. Den var afgørende præget af de nationalliberales idéer. Der var almindelig valgret for mænd til rigsdagens folketing og landsting. Den enkelte borger blev sikret trykke- og talefrihed, mødefrihed og trosfrihed. Ejendomsretten blev erklæret for ukrænkelig. Kongen skulle være uden politisk ansvar og ministrene ansvarlige.

Hermed var enevælden afskaffet efter 188 år, og Danmark blev nu et konstitutionelt monarki.

Den grundlovgivende rigsforsamlings første møde i Rigsdagssalen på Christiansborg slot. Malet af Carl C. C. Hansen 1860-1864